

DOIRA IJROCHILIGIDA RITMIK MURAKKABLIK VA MAHORAT: AN'ANA VA ZAMONAVIY TALQIN

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i02.044>

B.Tursunov
Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada doira ijrochiligida ritmik murakkablik va mahorat masalasi o'zbek ijrochilik maktabi tajribasi asosida keng tahlil qilinadi. Milliy doirachilar qarashlari, maqom usullari, improvizatsiya tamoyillari hamda pedagogik yondashuvlar ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi. Ritmik tafakkur, usul tizimi, poliritmik qatlam va ijrochilik psixologiyasi masalalari kompleks ravishda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: doira, usul, ritm, poliritmiya, maqom, improvizatsiya, aksent, sinkopa, milliy ijrochilik maktabi

RHYTHMIC COMPLEXITY AND SKILL IN DIRTY PERFORMANCE: TRADITIONAL AND MODERN INTERPRETATION

B.Tursunov
Kokand State University

Abstract: This article comprehensively analyzes the issue of rhythmic complexity and skill in dirty performance based on the experience of the Uzbek performing school. The views of national dirty performers, maqom methods, principles of improvisation and pedagogical approaches are scientifically and theoretically substantiated. The issues of rhythmic thinking, method system, polyrhythmic layer and performance psychology are comprehensively considered.

Keywords: dirty, method, rhythm, polyrhythm, maqom, improvisation, accent, syncope, national performing school

O'zbek musiqa madaniyatida doira nafaqat jo'rnavoz cholg'u, balki mustaqil ritmik tafakkur timsolidir. Doira ijrochiligi xalq og'zaki an'analari, maqom san'ati va zamonaviy sahna ijrochiligi bilan uzviy bog'liq. Ayniqsa, Shashmaqom tizimida doira usullari murakkab ritmik konstruksiyalarga asoslanadi.

Mashhur maqomshunos va bastakor Yunus Rajabiy doira haqida shunday fikr bildirgan: *"Doira - maqomning yuragi, uning zarbi to'xtasa, ohangning hayoti*

so‘nadi.” Rajabiy fikrida doiraning funksional emas, balki ontologik ahamiyati ta’kidlanadi. “Yurak” metaforasi quyidagilarni anglatadi:

1. Doira - tempni belgilovchi markaz.
2. U dramatik rivojlanishni boshqaradi.
3. Ansambl birligini ta’minlaydi.

Ilmiy jihatdan bu fikr ritmning strukturaviy rolini tasdiqlaydi: ritm musiqiy shaklni bir butun tizimga keltiradi. Ushbu fikr doiraning nafaqat ritmik tayanch, balki badiiy harakat manbai ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbek an’anaviy musiqasida “usul” tushunchasi markaziy ahamiyatga ega. Usul - ma’lum zarb ketma-ketligi va aksent tizimidan iborat ritmik model bo‘lib, maqomning ichki dramaturgiyasini belgilaydi.

Masalan:

- Talqin usuli - barqaror va vazmin xarakterga ega;
- Ufar - tezkor va jo‘shqin;
- Nasr - murakkab aksent tuzilishiga ega.

Doira ijrochisi bu usullarni nafaqat takrorlaydi, balki ularni talqin qiladi. Ritmik struktura ichidagi kuchli va kuchsiz hissalarini nozik ajratish mahorat mezonini hisoblanadi.

Ritmik murakkablik quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi:

1. Notekis o‘lchovlar (5/8, 7/8, 9/8);
2. Aksent siljishi;
3. Sinkopa va sinxron bo‘lmagan bezaklar;
4. Poliritmik qatlam.

Mashhur hofiz va bastakor Fattohxon Mamadaliyev ansambllarida doira ijrosi murakkab aksent tizimi bilan ajralib turgan. U shunday degan edi:

“*Doirachi zarbni urmaydi, u zarbni boshqaradi.*” Bu fikr ijrochining passiv emas, faol ritmik subyekt ekanini bildiradi. “Boshqarish” tushunchasi: aksentni ongli belgilash, tempni nazorat qilish, dinamika orqali drammatizm yaratish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Bu nazariy jihatdan metroritmik ierarxiya tushunchasiga to‘g‘ri keladi. Ritm ichida ichki kuchli nuqtalar mavjud bo‘lib, ijrochi ularni ongli ravishda ta’kidlaydi. Bu fikr ritmik ongning faolligini ifodalaydi - ijrochi faqat tempni saqlamaydi, balki dramatik rivojlanishni ham boshqaradi.

Doira ijrochiligida mahorat mezonlari: texnik barqarorlik va koordinatsiya, improvizatsion tafakkur, tembr va dinamika bo‘lib, yida har biriga alohida to‘xtalib o‘tamiz.

1. Texnik barqarorlik va koordinatsiya

Doira ijrochiligida ikki qo‘l harakati sinxron va erkin bo‘lishi zarur. Zarbaning aniqligi quyidagilarga bog‘liq: qo‘l mushaklarining erkinligi, ortiqcha kuchlanishdan qochish, tezlikni bosqichma-bosqich oshirish. Taniqli doirachi Abduqodir Ismoilov

shunday ta'kidlagan: *"Tez chalish mahorat emas, tezlikda tiniq chalish mahoratdir."* Bu yerda texnika va sifat o'rtasidagi nisbat ko'rsatiladi. Tezlik oshganda: mushaklar taranglashadi, aksent aniqligi pasayadi, zarba sifati buziladi. Shuning uchun haqiqiy mahorat - tezlik + aniqlik + tembr nazoratidir. Psixomotor nazariya nuqtai nazaridan, yuqori tempda barqaror ijro markaziy asab tizimi va mushak koordinatsiyasining mukammalligini talab qiladi.

Mazkur fikr texnik sifat va tezlik o'rtasidagi nisbatni ochib beradi. Yuqori tempda aniqlikni saqlash - professional darajaning belgisi.

2. Improvizatsion tafakkur

Doira ijrochiligi improvizatsiyaga boy. Ijrochi asosiy usuldan chetga chiqmagan holda bezaklar yaratadi. Bu jarayonda: ichki metroritm saqlanishi, ansambl bilan uyg'unlik buzilmasligi, aksent tizimi izchil qolishi zarur. Yunus Rajabiy maktabida improvizatsiya qat'iy usul asosida amalga oshirilgan. Bu milliy ijrochilikda erkinlik va tartib uyg'unligini ko'rsatadi.

3. Tembr va dinamika

Doira ijrochiligi faqat ritmik emas, balki tembr san'atidir. "Bak", "bum", "tak" zarbalari turli dinamik darajada qo'llanadi. Tembr rang-barangligi ritmik murakkablikni boyitadi.

Agar zarb kuchi nazoratsiz bo'lsa, umumiy ritmik tuzilma buziladi. Shu bois dinamika - ritmning ichki energiyasidir.

Ritm inson fiziologiyasi bilan bevosita bog'liq. Yurak urishi va nafas jarayoni ritmik asosga ega. Doira ijrochisi tabiiy ritmik tuyg'uga tayanadi. Psixologik jihatdan murakkab ritmni ijro etish: diqqatning barqarorligini, tez fikrlashni, motor koordinatsiyani talab etadi.

Sahna hayajoni esa aksent aniqligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tajribali doirachi ichki sanash va tana harakatini uyg'unlashtirish orqali barqarorlikni saqlaydi.

Doira ijrochiligini o'qitishda quyidagi bosqichlar muhim:

1. Oddiy ikki hissali usullardan boshlash;
2. Aksent sxemasini og'zaki aytib mashq qilish;
3. Metronom bilan ishlash;
4. Ansambl mashg'ulotlari.

Zamonaviy pedagogikada video-tahlil usuli ham qo'llanilmoqda. Bu ijrochining zarba aniqligini ko'rish va tuzatishga yordam beradi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, doira ijrochiligida ritmik murakkablik ijrochining professional darajasini belgilovchi asosiy mezonidir. Murakkab usullar, poliritmik qatlam, sinkopa va tezkorlik yuqori darajadagi koordinatsiya va tafakkurni talab qiladi.

O'zbek doirachilik maktabi tajribasi shuni ko'rsatadiki: ritm - faqat zarb emas, balki musiqiy fikrdir, texnika - ritmik ongni ifodalash vositasi; improvizatsiya - an'ana va ijodiy erkinlik birligidir.

Doira ijrochiligining rivoji milliy musiqa madaniyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yunus Rajabiy. O'zbek maqomlari. - Toshkent.
2. Shashmaqom bo'yicha ilmiy tadqiqotlar.
3. Fattohxon Mamadaliyev ijrochilik merosi.
4. Abduqodir Ismoilov ijrochilik maktabi materiallari.
5. O'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligi bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami.